

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГІПОТАКСИСУ З ДЕТЕРМІНАНТНИМ ПІДРЯДНИМ (на матеріалі німецької та англійської мов)

Приходько А.М., Олексієнко А.В.,

Запорізький національний технічний університет
Запорізький державний медичний університет

Стаття присвячена дослідженню детермінантного гіпотаксису в номінативному та функціональному аспектах на матеріалі німецьких та англійських художніх текстів. Визначаються формально-граматичні та семантичні моделі детермінантних підрядних речень. Вказується на особливості предикативної та прагматичної організації детермінантних конструкцій.

Ключові слова: гіпотаксис, детермінантне підрядне речення, формально-граматична модель, предикативність.

Статья посвящена анализу детерминантного гипотаксиса в номинативном и функциональном аспектах на материале немецких и английских художественных текстов. Выделяются формально-грамматические и семантические модели детерминативных придаточных предложений. Определяются особенности предикативной и прагматической организации детерминантных конструкций.

Ключевые слова: гипотаксис, детерминантное придаточное предложение, формально-грамматическая модель, предикативность.

The article analyzes the determinative hypotaxis in nominative and functional aspects on a material of German and English literary texts. Formal grammatical and semantic models of subordinate determinative clauses are distinguished. Features of predicative and pragmatic organization of determinative structures are defined.

Key words: hypotaxis, determinative clause, formal grammatical model, predicativity.

Сучасна лінгвістика виявляє особливу зацікавленість у дослідженні комунікативно-функціональних явищ мови. Інтерес до семантичного аспекту мови передбачає аналіз гіпотаксису не в його ізольованій формі, а з урахуванням семантичних, структурних та прагматичних характеристик одиниць комунікації. Актуальність дослідження зумовлюється насамперед тим, що на сьогодні в синтаксичних студіях все ще не уточнені критерії виокремлення детермінантних підрядних речень від інших типів підрядних речень, саме тому потрібен більш ґрунтовний аналіз потенціалу гіпотактичних конструкцій з детермінантним підрядним. Отже, об'єктом цієї статті є складнопідрядне речення (СПР, гіпотаксис) в сучасній німецькій та англійській мовах, а предметом — розгляд детермінантних підрядних речень (ДПР) в номінативному та функціональному аспектах.

Мета даної розвідки полягає в тому, щоб комплексно з'ясувати особливості детермінантного гіпотаксису, окреслити його формальні та семантичні моделі, проаналізувати комунікативні властивості детермінантних підрядних речень.

Категорія детермінації є дуже широкою та проявляється на всіх рівнях мови. Значний вне-

сок у дослідження детермінації на рівні простого речення зробила Н.Ю. Шведова, яка виступає автором теорії детермінантів. Вона розуміє детермінанти як такі словоформи та сполучення словоформ у складі поширеного речення, які відносяться до всього речення загалом [2, 149]. Вона також говорить про детермінантні члени речення або детермінанти, які не підпорядковані окремому члену, а належать до всього складу речення та беруть участь у формуванні його змісту.

Якщо лінгвісти радянського та пострадянського простору описують явище детермінації переважно на рівні простого речення, то зарубіжні — акцентують увагу на рівні складного речення та виділяють особливу групу СПР, залежна частина яких має детермінантні властивості. У зв'язку з цим вони вбачають детермінацію в т. зв. псевдопідрядному реченні, що містить окреме предикативне ядро та виражає думку, яка продовжує подію головного речення (ГР) або доповнює його. У німецьких синтаксичних студіях цей тип підрядних речень номінується як "weiterführende Nebensätze" [12, 193; 16, 2360], тоді як в англістиці він виокремлюється як "sentential relative clause" [15, 66].

У нашому розумінні складне речення з детермінантним підрядним є синдетичним біпредикативним утворенням, між предикативними частинами (клаузами) якого за допомогою відносних займенникових прислівників *w*-кореня встановлюється граматичний зв'язок, що фіксує одночасну віднесеність підрядної частини до всієї головної, а не до якогось окремого її члена, наприклад: (1) *Er hatte den Ring gezeigt, den Witwe und Sohn sofort erkannten, worauf sie noch einmal in Tränen ausbrachen* /Н. Kosalik/; (2) *Nicht einmal die Tatsache, dass er allein die Herkunft der Tatwaffe herausgefunden hat — was Beizmenne, Moeding und ihren Helfern nicht gelang, — tröstet ihn* /Н. Böll/; (3) *You were the only other person here the whole time, which makes you the primary witness* /J. Downham/.

Говорячи про **формально-граматичну структуру** ДР, насамперед слід згадати про зв'язкові засоби [11, 92]. ДР ніколи не бувають безсполучниковими / асиндетичними. Синдетичність — обов'язкова наявність сполучних засобів (релятивів, суб'юнкторів) для маркування відношень між ГР і ПР — одна з визначальних рис детермінантного гіпотаксису. Проте й тут існує своя специфіка: ці речення вводяться не сполучниками, а сполучними словами (релятивами), що належать до розряду відносних займенників, а точніше — до займенникових прислівників з *w*-коренем.

Загальна систематизація детермінантних релятивів спирається на чотири рубрики. Вони відбивають доволі непропорційний розподіл лексем у німецькій мові [13, 212]: релятиви прямого об'єкта та каузальні представлені в ньому двома лексемами, супровідні — однією (*табл. 1*). І лише рубрика непрямого об'єкта має розгалужену систему лексико-семантичних засобів. У англійській мові засоби детермінантного зв'язку мають значно біднішу структуру, вони фокусуються лише на релятивах прямого об'єкта *what* та *which*.

Формально-граматична організація детермінантних речень охоплює їх моделі, кількість структурних компонентів, а також засоби вираження синтаксичного зв'язку між клаузами, що утворюють номінативний комплекс, до складу якого входить дПР. Оскільки лише чверть всіх ДР являють собою класичну двокомпонентну модель «ГР+ПР», а решта або включають до свого складу інші ПО, або самі є результатом свого включення до складу інших клауз, то так чи інакше вони виявляються втягнутими у процеси синтаксичної деривації. Ці процеси пов'язані з трансформаційно зумовленою похідністю одних синтаксичних одиниць від інших [7, 15].

У синтаксисі існують щонайменше два напрями деривації — регресивна (лівостороння) і прогресивна (правостороння) послідовність гілкування. Вважається, що прогресивний вектор, відбиваючи покрокове розгорнення елементів зліва направо, є природним для германських мов [94, 31]. На жаль, ніхто з прихильників теорії когнітивної глибини речення не пише про те, що є точкою відліку, тобто яку одиницю слід вважати висхідним центром гілкування. У даному дослідженні такою умовною точкою буде дПР, від якого можна визначати, в який бік спрямовано вектор деривації — регресивно вліво чи прогресивно вправо.

Отже, як відцентрова точка процесів синтаксичного гілкування ДР може виступати в мовленні у двох своїх іпостасях: як суб'єкт процесів синтаксичної деривації та як їхній об'єкт. Як суб'єкт процесів синтаксичної деривації з потенційно активним вектором гілкування праворуч ДР є самодостатньою і незалежною від свого текстового оточення предикативною одиницею мінімальної структури, що задає формат складного речення. Двома провідними патернами її втілення є гіпотактичний біном ((4) *Der Doktor flüsterte ihm einen Befehl zu, worauf der Junge losweinte* /K. Meyer/; (5) *It was not much nicer than*

Таблиця 1

ПЕРЕЛІК ЗАСОБІВ ДЕТЕРМІНАНТНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СПР

№	Тип	Релятив
1	Релятиви прямого об'єкта	<i>was, wie; what, which</i>
2	Релятиви непрямого об'єкта	<i>woran, worauf, woraufhin, woraus, wodurch, wofür, wogegen, worin, womit, wonach, worüber, worum, wovon, wovor, wozu</i>
3	Релятиви супровідні	<i>wobei</i>
4	Релятиви каузальні	<i>weshalb, weswegen</i>

our bathrooms though, which surprised me /E. Scott/) і гіпотактичний тринном ((6) *Zuerst hast du ihn in den Schlafsaal gebracht, wofür du hinausfliegen könntest, dann hast du ihm Geld versprochen* /F. Kafka/; (7) *Soon as we get our warrant, which should be soon, Detective Raley, go screen that security tape* /R. Castle/).

У статусі об'єкта синтаксичної деривації ДР виступає не як самостійний гравець, а як залежна від свого оточення синтаксична одиниця, що включається до складу іншої одиниці, більшої від неї за обсягом. У такому вигляді воно є не окремою, не самодостатньою, а залежною предикатив-

ною одиницею з пасивним дериваційним вектором, на форму якої впливають інші одиниці, що її оточують зліва та справа. Найбільш поширеним тут є чотиричастинний поліном (гіпертаксис), може утворювати найрізноманітніші конфігурації, але всі вони зводяться до двох типів гілкування: право- ((8) *Delamarche machte einen Schritt vorwärts, wobei er den Fuß auf ein Hemd setzte, das im Gras lag, und wiederholte seine Frage* /F. Kafka/) і лівостороннього ((9) *Sollte das so sein, Meggie, dann vermutlich nur deshalb, weil ich aus ihm eine Figur gemacht habe — womit an der ganzen Geschichte etwas Gutes wäre* /C. Funke/). З формально-графічної точки зору ДР постає у цій своїй функції як одиниця, розташована між двома комами у складі іншої одиниці.

З точки зору формальної логіки [5, 87] та прагматосемантики, детермінантне СПР є судженням — формою мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмет, його властивості чи особливості. У цьому сенсі предметом судження є пропозиція / ситуація, описувана ГР, а дПР якраз і предикуює цій пропозиції певні властивості, риси, особливості, оцінку. У детермінантний зв'язок вступають дві ситуації позамовної дійсності — ситуація головного речення (СИТ^{ГР}) і ситуація детермінантного підрядного речення (СИТ^{дПР}). Обидві вони поєднуються за допомогою предиката вищого рівня абстракції — предиката предикатів, або пропозиційного предиката. Спостереження показують, що для логіко-семантичної структури ДР релевантними є щонайменше три різних види пропозиційних предикатів — коментувальні, комутативні та каузальні. Зазначені предикати предикатів очолюють, відповідно, три найголовніші типи дПР — коментувально-детермінантні ((10) *My hands are greasy, which only adds to my growing feeling of grubbiness* /S. Collins/), комітативно-детермінантні ((11) *Man unterscheidet verschiedene Verläufe dieser Verbindungen, wobei die inter- und transphinktären Lokalisationen am häufigsten anzutreffen sind* /ЕріКурієр/) та каузально-детермінантні ((12) *Statt seiner kam eine rasante Umwandlung transzendentaler Verhältnisse, was wirklich Furore machte* /M. Ende/).

У **комунікативному аспекті** ключовою ознакою ДР є предикативність, оскільки покликана співвідносити його зміст з позамовною дійсністю. У такий спосіб вона усім своїм еством пов'язана з маркуванням вербальної присутності в ньому мовця. З цією метою вона покористовується триєдиним алгоритмом, що задається темпоральною, модальною і персональною рамками (сітками) з певними комбінаторними можливостями всередині кожної з них. **Темпоральна рамка** детермінантного речення визначається таксисним алгоритмом одно- та різночасності. Найвживанішими в ньому є відношення одночасності, які можуть виражатися формами теперішнього, минулого

та майбутнього. У межах цих відношень предикативні частини ДР характеризуються певною комбінаторикою форм, серед яких найпродуктивнішими є гомогенні конфігурації ((13) *Die beiden Männer brachte das bloß zum Lachen, worauf Elinor die Lippen aufeinander presste* /C. Funke/; (14) *Haymitch picks up a pork chop with his fingers, which makes Effie frown, and dunks it in his wine* /R. Castle/). Найменш поширені відношення передудання ті, що мають ретроспективну спрямованість, котра в онтології подій трапляється доволі рідко. **Модальна рамка** ДР зумовлюється необхідністю надання додаткових відомостей про оцінку мовцем ступеня істинності тієї інформації, яку він подає в головному реченні. У царині об'єктивної модальності індикатив (реальність) має абсолютну перевагу, тоді як кон'юнктив (ірреальність) трапляється набагато рідше, а імператив взагалі відсутній ((16) *Dein Gold wird nicht ausreichen, was immer du ihm bietest* /M. Heitz/). Натомість у ДР однаково активно вживаються усі види суб'єктивної модальності, хоча серед них переважає епістемічна ((17) *Ich selbst freilich wußte es besser — wobei fraglich blieb, was unglaublicher war: Hellschere oder ein sprechender Hund* /K. Meyer/; (18) *There's a steely edge to Marie's voice, which makes me even more uncertain* /S. Kinsella/). **Персональна рамка**, репрезентована категоріями особи й діатези, має свою специфіку в ДР. По-перше, вона аранжується в режимі неспрямованого регістру, про що свідчить майже абсолютне домінування третьої особи в головній і підрядній клаузах ((19) *Borokin wurde zum Sünder für alles gemacht, worüber General Oronitse sehr glücklich war* /H. Konsalik/). По-друге, у ДР домінують форми активного стану, у т.ч. й в одній із клауз ДР, коли пасивний стан фігурує у другій ((20) *He hasn't shaved, either, which was told to me with pride* /S. Kinsella/).

Комунікативна специфіка дПР визначається насамперед власне актуальним членуванням, комунікативним динамізмом (комунікативна перспектива) та інтенційним (іллокутивним) візерунком висловлення. Актуальне членування корелює з тема-рематичним візерунком. Для ДР характерним є прямиий порядок слів, який розділяє рему на частини та акцентує увагу на кожному її елементі. Завдяки домінуванню постпозиції ДР, попри свій комплементарний статус, воно має чітко виражений рематичний характер. Детермінантне підрядне пристосоване до законів текстової нарації. Для нього характерною є лінійна прогресія розгортання комунікативної перспективи на засадах наративного стандарту: тема, як правило, виражається головним реченням і локалізується у пропозиції, а рема — підрядним у постпозиції ((21) *Rook gave her a wave, which was made with a bright smile on his face* /R. Castle/). Однак специфічною тут є значна кількість речень, що виражають тематичний «стрибок», що зумовлено насамперед неприв'я-

заністю підрядного речення до певного члена головного ((22)“*Und wer hat sich — was immer wir auch erfahren werden — das alles ausgedacht?*” *fragte Berno* /H. Kongsalik/).

У прагматичному аспекті стає очевидним, що серед ДР представлені не всі типи іллокутивних активів. Так, ДР не можуть виступати в ролі вокатива, адже воно має повне предикативне ядро, а тому не може виражати вигуки або звертання. Декларативи також не зустрічаються серед ДР, адже вони повинні корелювати з певним референтом у ГР. Найбільш поширеною групою ДР є констативи, які надають додаткову інформацію, що тематично може не збігатися з основною лінією оповіді. За рахунок цього значно розширюються інформаційні можливості висловлення. Так, у (23) *Er hatte, was in Jahren nicht geschehen war, einigemal gelächelt, und seine Freunde nahmen dies als eine gute Vorbedeutung* /W. Hauff/ ДР посилює той факт, що посмішка цієї людини є добрим знаком, підкреслюючи рідкість таких випадків. Аналогічно про рідкість випадку додає і речення (24) *That's because we didn't know about your phone call until after the trial, and that's because the cops and prosecutors concealed it, which should have led to a reversal, which, of course, is pretty rare here in Texas*

/J. Grisham/. Незначна група директивів і комісивів, що трапляється серед ДР, є іллокутивно обмеженою тому, що наближається за своїм прагмасемантичним візерунком знову таки до констативів.

У підсумку зазначимо, що використання детермінантного речення зумовлюється когнітивною ентропією — припущенням мовця про недовикористання в уже здійсненому ним повідомленні (тобто в головному реченні) певного інформаційного ресурсу. Це примушує його відшкодовувати мниму чи дійсну нестачу інформації в реверсивний спосіб, тобто шляхом досилання певного кластеру інформації у вигляді детермінантного підрядного наведеного, що має сприяти прагмасемантичній гармонізації всього висловлення.

Стаття відкриває перспективи для подальших досліджень детермінантних конструкцій. Крім того, аналіз детермінантного гіпотаксису у цій роботі проводився переважно на прикладах, дібраних лише з художніх текстів німецької та англійської мов, тому загальний діапазон проблеми детермінантних речень у різних функційних стилях та ролі автора в їх формуванні, безумовно, не вичерпаний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) / І.Р. Буніятова. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. — 327 с.
2. Грамматика-80: Русская грамматика в 2-х т. / Под ред. Н.Ю. Шведовой. — М. : Наука, 1982. — Т. : Синтаксис. — 709 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен; [пер. с англ. / общ. ред. и предисловие Б.А. Ильиша]. — М. : КомКнига, 2006. — 408 с. — [3-е изд., стереот.].
4. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка / О.А. Кострова. — М. : Флинта, 2004. — 242 с.
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Д. Лайонз [пер. с англ. В. Морозов, И. Шатуновский]. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — 400 с.
6. Левицкий Ю.А. Основы теории синтаксиса: [учеб. пособие] / Ю.А. Левицкий. — М. : КомКнига, 2005. — 368 с.
7. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью / Е.В. Падучева. — [5-е изд.]. — М. : ЛКИ/URSS, 2008. — 272 с.
8. Руденко Л.М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) / Л.М. Руденко. — К. : Україна-Віта, 1996. — 213 с.
9. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис / Я.Г. Тестелец. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. — 800 с.
10. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar / M. Y. Blokh. — М. : Высшая школа, 2004. — 386 с.
11. Brandt M. Weiterführende Nebensätze. Zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik / M. Brandt. — Stockholm : Almqvist & Wiksell International, 1990. — 141 S.
12. Dürscheid Ch. Syntax: Grundlagen und Theorien / Ch. Dürscheid. — Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. — 260 S.
13. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache/ H.-W. Eroms. — B., N.Y. : Walter de Gruyter, 2000. — 510 S.
14. Fabb N. Sentence Structure / Nigel Fabb. — N. Y. : Routledge, 2005. — 122 p.
15. Morley G.D. Syntax in Functional Grammar: an Introduction to Lexicogrammar in Systemic Linguistics / G. D. Morley. — L. : Biddles Ltd, 2007. — 248 p.
16. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden) / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker. — Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 1997. — 2569 S.